

તે ત્યાં નિષેધ, નિષેધ ને નિષેધનું છે. મહર્ષિ દયાનન્દજી સિવાય ઘણા બહુત અને કવિઓ મૂર્તિપૂજાદિ મિથ્યા કહેનેા નિષેધ સૂચવી ગયા છે ઉકત મહર્ષિએ અખંડિત બ્રહ્મચ-
યે પાત્રન કરી વેદાદિ સત્યશાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરી નિરૂપણે
યુક્તિ અને પ્રમાણોથી સાબિત કરી આપ્યું છે કે “મૂર્તિ
પૂજા આધુનિક સ્વાર્થી લોકોને મોજ શોખનું સાધનરૂપ
નથી હાનિકારક છે.” જમકે -

૧ મિથ્યાત્રિશ્વાસ, અન્ધશ્રદ્ધા અને ખોટી ભાવનાથી
ભારત સંતાન પુરુષાર્થહીન, પરાધીન, બુદ્ધિહીન, પાપકર્મમાં
પ્રવૃત્ત અને પંચમહાકળાદિ કર્મમાં શંકાયુક્ત અર્થાત્ ક-
મથી વિમુખ થઈ છે.

૨ વેદનું રક્ષણ કરનારા અનોગો જોડે વેદાંગ પદ્ધ-
તિન, ઉપનિષદ વગેરે છે તેમાં પ્રવેશ કર્યા વિનાજ તેમાં
પરસ્પર વિરોધ માનવા ન્હાળ્યા છે. અતઃ નવીન પ્રણાલિ
જેમાં પાંચપૂર જતને પર્વાપર વિરોધ પ્રત્યક્ષ છે અને જો
અનેક મતમતાંતરેનું જોગે તે જુનું ઓર્થો છે અને નથી
આ અધમ દશાને પ્રાપ્ત થયા હોય તેમને સત્ય અને
ઐક્ય કરનાર માનવા લાગ્યા છે.

૩ ગર્ભથી અંત્યેષ્ટિ પર્વનના મનુષ્યના સોળ સંસ્કાર
જો વેદ વિહિત કર્મ છે અને ગરીબ માણસ પણ સહેલથી

કરી શકે એવી યોજના ઋષિમુનિઓએ કરી હતી છતાં મૂર્તિપૂજને લીધે શ્રીમંતનુજ કર્તવ્ય થઇ પડ્યું છેવટ તે કર્મથી બહિર્મુખ થયા. જુઓ, યજ્ઞોપવિત્ અને વિવાહ સંસ્કાર નામ માત્ર થાય છે તેમાં ગણપતિ, ગ્રહો વગેરેની સ્થાપના કરી વારંવાર હિરણ્યમ્ કરી રૂપિયા ચઢાવવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે અત્યેષ્ટિ સંસ્કારમાં મ્મશાને રેત-શય ઉપર ૪૮૪ આદુનિ ધી આદિ દ્રવ્યોની આપવી જોઈએ તેને બદલે નવટાંક કે પાશેર ધીતો વધાર કરી દર્બનાં પૂતળાં અને ચોખ્ખાના પીડો ઉપર પૃથ્વી, ધાતુ, વૃક્ષ, હિરણ્યમ્ વગેરે લેવા વારંવાર દાર્દ્રની સકલે ભક્તિ આપે આવે છે.

૪ મૂર્તિપૂજને બહાને કરોડો રૂપિયાનું ધન દુઃખ-નોના હાથમાં પહોંચી ગયું હતું એ વાત ઐતિહાસિક બીનાથી સિદ્ધ છે. અને હાલ પણ તેજ બહાને લાખો રૂપિયા કુમાંગે ખરચાય છે.

૫ દેવાલયો બંધાવવામાં અને તેને શ્રેણીગારવા તથા ધોષવામાં અસંખ્ય ધન આપણા વેડીલોએ ખરચ્યું હતું છતાં તેના ભાલિના હવે રાજ્ય છે તેઓ આપણાથી હવે સ્વતંત્ર બલ સ્વચ્છંદી છે. આપણીજ મિલકત છતાં તેનો હિસાબ માનવાને શકિતવાન આપણે નથી. આપણા તો શું પરંતુ ગરીબ અનાય બ્રહ્મણ પુત્રના

નિર્વાહ અને વિદ્યાધ્યયન માટે તેઓ ઠોડી પણ ખરચે
એમ નથી.

આવી અનેક હાનિ થઈ ચૂકી છે. છેવટ એજ ક-
ર્તવ્ય રહે છે કે મનુ ભગવાનના ઉપદેશ પ્રમાણે પોતાની
આવકનો દશાંશ અથવા મહર્ષિ દયાનન્દજીના ઉપદેશ પ્રમાણે
શતાંશ સમાજને સ્થાપી તેમાં આપતા રહેવું અને ઘણી
સમાજો મળી તે પેસાથી ગુરુકુળો ઉઘાડવા, કે બ્રહ્મચર્ય
પાળી, વૈદ્યધ્યયન કરી આપણાં બાળકો આ લોક ને પર
લોકની બન્ને સિદ્ધિને પામે.

આવા હેતુથી આ નાનું પુસ્તક જે પંડિત લેખરામ
જૂન ચોપડીનું બાણાંતર છે તે બહાર પાડવામાં આવે છે.
તેનું મનન કરી સત્યનું ગ્રહણ અને અસત્યનો ત્યાગ
કરશે એવી આશા છે.

આ પુસ્તક છપાવવામાં રા. રા. પુરુષોત્તમરાય ભ-
વાનીશંકર વ્યાસ (થાણુર કાકરેજ, પાકાગુપ્તર એજન્સી)
તરફથી મદદ રાખી છે તે માટે તેમનો પ્રેમપૂર્વક આભાર
માનીએ છીએ.

આર્યવર્તમાં જનમમૂલનો મોટો ભાગ અવિદ્યા અન્ધ-
કારમાં ઘેરાયેલા હારક મનુષ્યોને અન્ધશ્રદ્ધાથી ચીવટ-
પણે વળગી રહ્યા છે. તેવા સમયમા કોઈજન વિરલ પુરુષ

(૬)

જોધ્યા જડે છે કે સત્યવિચાર બહાર પાડવા ઉત્તેજન આપી શકે. માટે કરીથી રા રા. પુરૂષોત્તમરાયને પ્રેમપૂર્વક ધન્યવાદ આપીએ છીએ. અને અન્ય સદ્ગૃહસ્થોને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે આવા કામમાં ઉત્તેજન આપી જન સમાજનું હિત ધરે. ! તથાસ્તુ !!

આર્ય સેવક,
મોહનલાલ ત્રિભુવનદાસ.

॥યુક્તિ પ્રમાણ ॥

(૧) જોવી રીતે સમુદ્ર લોટામાં બન્ધ ન થઇ શકે અને જો બન્ધ થઇ જાય તો તે સમુદ્ર નહિ; એજ પ્રમાણે કોઈ સર્વવ્યાપક એક જગાએ નહિ રોકી શકાય અને જો રોકી શકાય તો તે સર્વવ્યાપક નહિ. પરમાત્મા સર્વવ્યાપક છે એટલા માટે તે મૂર્તિમાન નહિ હોઇ શકે, કેમકે મૂર્તિમાન હોવાથી સર્વવ્યાપક નહિ રહે.

(૨) હરેક દેહ યા શરીરને માટે આવશ્યક (જરૂરી) છે કે તે લંબાઇ, પહોળાઇ અને જાંઘાઇ રાખતું હોય અને તેના દેશ તથા કાળની પણ આવશ્યકતા છે એ કારણથી કોઈ શરીર અનાદિ અને અશરદિત નથી. પરમાત્મા અનાદિ અને અવિનાશી છે તથા દેશ, કાળથી અલગ છે માટે તે શરીરધારી હોઇ શકતો નથી.

(૩) મૂર્તિ, પ્રતિમા, ચિત્ર અને ફોટો શરીરના પ્રતિબિમ્બ કે છાયા વિના નહિ હોઈ શકે માટે જોનું શરીર નહિ તેની પ્રતિમા અથવા ફોટો કોઈ જુદામાન કદાપિ માની શકે નહિ અને બનાવી શકે નહિ. એટલા માટે નિગદાર પરમાત્માની મૂર્તિ કોઈ પ્રકારે કદી પણ હોઈ શકતી નથી.

(૪) શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી, શ્રીરામચન્દ્રજી, હનુમાન, ભૈરવ, દેવી, દુર્ગા, શિવ, મણિસ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, જગન્નાથ, બ-

દ્રીનારાયણ અને કાલી ઇત્યાદિ મહાત્માઓની મૂર્તિઓ ઘણુંકરીને સૌ મંદિરોમાં દેખા દેહે પરન્તુ પરમાત્મા પરબ્રહ્મની મૂર્તિ કોઇ મંદિરમાં નથી જોવા સ્વતઃ સિદ્ધ છે કે ઇશ્વરની કોઇ મૂર્તિ નથી.

(૫) ઉપર લખેલા મહાત્માઓને સૌ મનુષ્ય જાણે છે કે એમાંથી દરેકે કોઇ એક સમયમાં જન્મ લીધો, યોગ વખત સુધી રહી સંસારી બંધનમાં રહ્યા અને પછી સમય આવતાં શરીર છોડી મયા અને તે શરીરે હમણાં નથી. તેમના ઉત્તમ ઉત્તમ ઉપદેશો પ્રમાણે સાલવાથી અને તેમનાં કરેલાં યોગ્ય કર્માનુકૂલ પોતાનાં કર્મ કરવાથી આપણે થોડોધણો લાભ મેળવી શકીએ તથાપિ અનિત્ય શરીરની પ્રતિમાઓ પાસે ધૂપ, દીપ નૈવેદ્ય ધરવાથી અને તેમની સાથે માયું નમાવવાથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી હમેશાં અશક્ય બન દેખાય છે.

(૬) જ્ઞાન સુધી કોઇ પ્રાણીએ પરમાત્મા પરબ્રહ્મને ચર્ચાશ્રુ અગર ખીજ ઇન્દ્રિયોથી જોવા નથી અને જોને જોવા નથી લેતી મૂર્તિ બનાવવી તે કેટલી બધી અજ્ઞાનતાની વાત છે.

(૭) જે વસ્તુ શરીરધારી છે તે હરહમેશ્વ કદતી બધતી રહે છે, એક સ્થિતિમાં રહી શકતી નથી. પરમાત્મા નિરંતર એકરસ અને અચળ છે એટલા માટે તેની મૂર્તિ કોઇ શકતી નથી.

(૧૧)

(૮) શરીરનો ધર્મ (સ્વભાવ) છે કે રોગ, વિપદ, ભય, ક્ષય, વૃદ્ધિ, વિકાર, સૂકાવું, ગળાવું અને સડવું એ-
માંથી કોઈ ન કોઈને વશ રહે છે એટલા માટે શરીરનું
નામ ક્ષણભંશુર કહ્યું છે. પરમાત્મા એ વિકારોથી રહિત છે
માટે હંમેશા શરીરધારી નથી અને ન હોઈ શકે.

(૯) ધાણુંકરી અમાસ મૂર્તિપૂજક બાઈ એ ઉત્તર
આપ્યા કરે છે કે મૂર્તિપૂજા પરમપ્રમાણા ધ્યાનની પ્રથમ
સીદ્ધી છે અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ બાદ તેને છોડી કાઢવું. આ તેમનું
કહેવું યોગ્ય નથી; કેમકે એક તો એ કે આજ સુધીમાં
કેહી સાંભળવામાં આવ્યું નથી કે કોઈ મૂર્તિપૂજકે મરણ
સમય સુધીમાં પણ મૂર્તિપૂજા છોડી હાથ બદલે સંકરો તો
મરતી વખતે પણ ગળામાં લટકાવીને મરે છે. બીજું,
સીદ્ધીનું પ્રયોજન ઇષ્ટસ્થાન (ભોક્ષસ્થાન) પર પહોંચવાનું
અર્થાત્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિનું છે. હવે વિચાર કરવો જોઈએ કે
જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને માટે કઈ સીદ્ધી હોઈ શકે. વેદાધ્યયન
(વેદનું બણવું) કે મૂર્તિપૂજા? એ તો સર્વ લોક જાણે અને
માને છે તથા સર્વ સત્શાસ્ત્રોનો પણ એજ સિદ્ધાન્ત છે કે
વિદ્યાજ્ઞ જ્ઞાનનું સાધન છે; નોંહ કે મૂર્તિપૂજા એટલા માટે
મૂર્તિપૂજા કોઈ પ્રકારે ઉચિત નથી.

(૧૦) કોઈ બાઈ એમ પણ કહ્યા કરે છે કે જ્યંત્ર
મન મૂર્તિ વિના સ્થિર રહી શકતું નથી માટે અમે મૂર્તિ
આમે રાખી પરમાત્માનું ધ્યાન કરીએ છીએ, હવે જોવું

જોઈએ કે એ તેમનું કહેવું ક્યાં સુધી હીક છે ? આમે પોતે
 મૂર્તિપૂજના સમયમાં સેંકડોવાર મનની પરીક્ષા કરી પરંતુ
 કદી પણ તેને જ્ઞાન્ત ન જોયું. જોમ કે, કુણ્ડલિની મૂર્તિપર
 ધ્યાન જતું હતું કે તુરત બામવતનો દશમસ્કંધ યાદ
 આવતો હતો અને આંખ, કાન, નાક ઇત્યાદિપર ધ્યાન
 જવાથી મન વિશેષ ગભરાતું અને ગડ્ડ, શેષનાગ તથા
 ક્ષીર સમુદ્રની કથાઓપર ધ્યાન જવાથી મન તેથી પણ
 વિશેષ ડગમગતું હતું; ન શ્રીરામચંદ્રજીની મૂર્તિથી એનું
 ચતું અને ન શિવલિંગ કે જળાધારીથી શાન્તિ પ્રાપ્ત થતી
 હતી. પ્રિય ભાઈઓ! કર્તવ્યમાં આવી જાઓ પછી કહેવું
 પ્રમાણિક છે. બધી રીતે કરતાં જોવામાં આવ્યું છે કે મૂ-
 ર્તિપૂજથી મનની શાન્તિ કદી નથી થઈ શકતી. વિદ્યા
 વિના અવિદ્યાનો નાશ થવો એ અસત્ય છે. વિદ્યા વિનાના
 મનનો વેગ બહુજ મોટો છે તે કોઈ મૂર્તિમાન પદાર્થથી
 રોકી શકાતો નથી. જો મૂર્તિમાન પદાર્થદ્વારા મનની
 સ્થિરતા થઈ શકે તો પછી ઉપાસના આદિ ઉપદેશોનું પ્ર-
 યોજન નહિ રહે. મનુષ્ય સ્ત્રી દિવસ ધન, સ્ત્રી અને પુ-
 ત્રાદિમાં સ્વભાવથીજ મન લગાડ્યું રાખે છે એ બધા પદાર્થ
 મૂર્તિમાનજ છે છતાં મનુષ્યનું મન સ્થિર નથી થતું એ-

પ્રકીર્ત લેખારમ પોતાને કહે છે.

ટલા માટે મનુષ્યનુ મન જ્યારે સ્થિર થશે ત્યારે નિરાકાર દ્વારાજ થશે

મનનો વેગ રોકવાને એક મહાન સર્વવ્યાપક જ્યોતિર્મય પરમાત્માજ એવા છે કે તેના વેગને ખીણ તરફ જવાથી રોકી દે એટલા માટે જગત્પિતા, પરમાત્મા, નિરાકાર, જ્ઞાનસ્વરૂપનુજ ધ્યાન કરુંતુ સર્વ મનુષ્યોને પરમ યોગ્ય છે.

॥ વેદોક્ત પ્રમાણ ॥

न तस्य प्रतिमा अस्ति यस्य नाम महद्यशः ।

હિરણ્ય ગર્ભ હત્યેષ મામાહિંસીદિત્યેષા યસ્માન્નજાત હત્યેષઃ ॥

• યજુઃ ૦ અઃ ૨ મં. ૩ ॥

અર્થ—જે પરમેશ્વર માતાદિના સંયોગથી કદાપિ ઉત્પન્ન થયો નથી, થતો નથી અને થવાનો નથી તે કદિ પણ શરીર ધારણ કરીને બાળક, યુવાન કે વૃદ્ધ થતો નથી. તેની પ્રતિમા એટલે મૂર્તિ, છબી, પ્રતિબિંબ અને તેને મળતુ કાર્ક છેજ નહિ દારણ કે તે મૂર્તિરહિત, અનન્ત, સીમારહિત તથા સર્વવ્યાપક છે. જે તેજસ્વી સૂર્યાદિની ઉત્પત્તિનુ કારણ છે-કર્તા છે.

(૧૪)

સપર્યગાચ્છુક્રમકાયમત્રણમસ્ત્રાવિરશ્શુદ્ધમપાપવિદ્મ્ ।
કવિર્મનીષી પરિભૂ સ્વયંભૂર્યાધાતય્ય તોઽર્થાન્વ્યદધાચ્છા-
શ્વતીભ્ય સમાભ્યઃ ॥

યજુઃ અઃ ૪૦ મં. ૮ ॥

અર્થ—તે સર્વ વ્યાપી છે, શુદ્ધ છે, અસરીર અર્થાત્
અક્ષત તથા શરીરરહિત છે, પવિત્ર અર્થાત્ નિષ્પાપ છે.
સર્વદર્શી તથા મનનો અંતર્યામી છે પરાત્પર તથા સ્વપ્રકાશ
છે તે નિત્યકાળ-નિરંતર પ્રભુઓને યથાયોગ્ય અર્થ-દ્દાનું
વિધાન કરે છે.

અન્ધન્તમઃપ્રવિશન્તિ યેઽસંભૂતિમુપાસતે ।
તત્સોભૂય ઇવ તે તમો યત સંભૂત્યાશ્રતાઃ ॥

યજુઃ અઃ ૪૦ મં. ૯ ॥

અર્થ.—જેઓ અસંભૂતિ અર્થાત્ અનુત્પન્ન, અનાદિ
પ્રકૃતિ—કારણની ખસને બદલે ઉપાસના કરે છે, તેઓ
અન્ધકાર (નર્ક)માં જાય છે. અને જેઓ સંભૂતિ અર્થાત્
ઉત્પન્ન થયેલ કાર્યરૂપ પૃથ્વી આદિ, જૂત, પાષાણ અને
વૃક્ષાદિ અવયવ તથા મનુષ્યાદિ શરીરની ઉપાસના ખસને
બદલે કરે છે તેઓ તેથી પણ અધિક અન્ધકાર (નર્ક)માં
જાય છે.

(૧૫)

વેદાહમેતં પુરુષં મહાન્તમાદિત્યવર્ણં તમસઃ પરસ્તાત્ ।

તમેવ વિદિત્વાડતિ મૃત્યુમેતિ નાન્યઃપન્થા દિદ્યત્તેડયનાય ॥

* યજ્ઞ૦ ઝ૦ ૩૧ મ. ૧૮ ॥

અર્થ—પરમેશ્વરનેજ યથાર્થ જાણીને મનુષ્ય જાની થાય છે. તે સર્વથી મહાન, સર્વને પ્રકાશ કરવાવાળો, અપિધાન્ધકાર તથા અજ્ઞાનાદિ દોષોથી અલગ છે તેજ પરમેશ્વર સર્વનો ઇદ દેવ છે. તેને જાણ્યાવિના કોઈ મનુષ્ય જાનવાન થઈ શકતો નથી. તે પરમાત્માને જાણીને મનુષ્ય જન્મ મરણાદિ ક્ષેત્રોથી છૂટી પરમાત્મા અર્થાત્ મોક્ષને પ્રાપ્ત થાયછે. પરમાત્મા વિના શુકિતનો બીજો કોઈ માર્ગ નથી.

॥ उपनिषद्भिर्नां प्रमाणं ॥

एकोदेवઃ સર્વભૂતેષુ ગૂઢઃસર્વં વ્યાપી સર્વં ભૂતાન્તરાત્મા ।

કમ્નાધ્યક્ષઃ સર્વં ભૂતાધિવાસઃ સાક્ષીચેતા કેવલો નિર્ગુણશ્ચ ॥

શ્વેતાશ્વતર ઉપ૦ અ. ૬ વા. ૧૧ ॥

અર્થ—પરમાત્મા એક છે સર્વનો પ્રકાશક, ચેતન, જગતના સવ જુદાજુદાઓમાં વ્યાપક અને અંતયાત્રી છે, કર્મોનો અધ્યક્ષ-દેષ્ટા, સર્વના આધારસ્થ અને સાક્ષી છે

(૧૬)

સર્વનો સહાયક પરન્તુ પોતે કોઈની સહાય ન લેવાવો.
છતાં નિરપેક્ષ અને નિર્ગુણ છે.

સત્ય જ્ઞાનમનંતં બ્રહ્મ યોવેદ નિહિત ગુહાયામ્ ।

તૈત્તિરીય ઉપ૦ ૨-૧-૧ ॥

અર્થ — બ્રહ્મ સત્યસ્વરૂપ, જ્ઞાનસ્વરૂપ અને નાશરહિત
છે અને વેદથીજ પ્રાપ્તિ યોગ્ય છે.

અશબ્દમ સર્વગતમિત્યેવ તથાઽરસં નિત્યમગન્ધવચ્ચયત્ ।

અનાદ્યનન્ત મહતઃપરંધ્રુવ નિચાય્ય તં મૃત્યુ મુક્તાત્પ્રમુચ્યતે ॥

કઠોપનિષદ ૩ । ૧૬ ॥

અર્થ:—પરમાત્મા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગન્ધથી
પર છે અર્થાત્ એ પંચવિધધર્મોને જાણનાર પંચધન્દ્રિયોથી
તે જાણવામા આવતો નથી. તે અનાદિ, અનંત નિત્ય
અવ્યય છે અને જીવોથી મહાન્-ત્રેષ્ટ અટલ છે. માત્ર
તેનીજ ઉપાસનાથી મનુષ્ય મૃત્યુના મુખથી છુટે છે.
ન તસ્ય કાર્ય કરણ ચ વિદ્યતે ન તત્સ મશ્વામ્યધિકશ્ચ દૃશ્યતે ।

પરાસ્ય શક્તિર્વિવિધૈર્વ શ્રૂયતે સ્વાંભાવિકૌ જ્ઞાનબલક્રિયા ચ ॥

ધ્વેતા૦ ૬ । ૮ ॥

અર્થ:— તે પરમાત્માને શરીર નથી, ધન્દ્રિયો નથી
તેના સમાન કે તેનાથી અધિક કોઈ નથી તેની શક્તિ
સૈથી મહાન્ તેમજ વિવિધ પ્રકારની જણાય છે તેની
જ્ઞાન તથા બળક્રિયા સ્વભાવથીજ છે.

(૧૭)

ન તસ્ય કશ્ચિત્ પતિરસ્તિ, લોકે ન ચેશિતા નૈવ ચ તસ્ય
લિંગમ્ । સ કારણં કરુણાધિપાધિપો ન ચાસ્ય કશ્ચિજ્જનિત્ત્વ
ન ચાધિપઃ ॥ શ્વેતા૦ ૬ । ૯ ॥

અર્થઃ—જગતમાં પરમાત્માનો કોઈ પતિ નથી,
તેનો કોઈ નિયન્તા નથી તેનું શરીરોદિ કાંઈ ચિન્હ નથી.
તે પોતેજ સર્વનું આદિ કારણ છે. જીવોનો અધિપતિ છે.
તેની ઉત્પત્તિ કરનાર કોઈ નથી તેનો અધિપતિ પણ નથી.
યદ્વાંચાનમ્યુદિતં યેન વાગમ્યુદયતે ।

તદેવ બ્રહ્મત્વં વિદ્ધિ નેદં યદિદમુપાસતે ॥

કેન૦ ૪ ॥

જે વાણીદ્વારા પ્રકાશિત થતો નથી, પરંતુ વાણી
જેના દ્વારા પ્રકાશમાન છે તેને તમે જાણી જાણો; જે તેનાથી
ભિન્ન છે તેની ઉપાસના નહિ કરો.

યન્મનસા ન મન્ત્રુતે યેનાહુર્મનોમતમ્ ।

તદેવ૦ ॥

કેન૦ ૫ ॥

જે મનદ્વારા વિચારવામાં આવતો નથી. પરંતુ જે
વ્યાપક હોવાથી મનને જાણે છે એમ વેદવેદા કહે છે. તેને
તમે જાણી જાણો, જે તેનાથી ભિન્ન છે તેની ઉપાસના
નહિ કરો.

યચ્ચક્ષુષા ન પશ્યતિ યેન ચક્ષુષિ પશ્યન્તિ ।

તદેવ૦ ॥

કેન૦ ૬ ॥

જે નેત્રવડે દેખાતો નથી પરંતુ જેની દ્વારા બધાં નેત્રો જુએ છે તેનેજ તમે બ્રહ્મ જાણો, જે તેનાથી બિન્ન છે તેની ઉપાસના નહિ કરો.

યચ્છ્રોત્રેણ ન શ્રુણોતિ યેનશ્રોત્રમિદંશ્રુતમ્ ।

તદેવ૦ ॥

કેન૦ ૭ ॥

જે કાદ્વારા સાંભળવામાં આવતો નથી. પરંતુ જેની દ્વારા કાન સાંભળે છે તેનેજ તમે બ્રહ્મ જાણો જે તેનાથી બિન્ન છે તેની ઉપાસના નહિ કરો.

ય ત્પ્રાણેન ન પ્રાણિતિ યેન પ્રાણ પ્રણીયતે ।

તદેવ૦ ॥

કેન૦ ૮ ॥

જે પ્રાણદ્વારા શ્વાસમાં લેવાતો નથી. પરંતુ જેના વડે પ્રાણ પોતાની ક્રિયા પૂર્ણ કરે છે તેને તમે બ્રહ્મ જાણો, જે તેનાથી બિન્ન છે તેની ઉપાસના નહિ કરો.

નિત્યો નિત્યાનાં ચેતનશ્ચેતનાનામેકોઃ બહૂનામ્ યોવિદધાતિ કામાન્ । તમાત્મસ્થં યૈડનુપશ્યન્તિ ધીરાસ્તેષા શાન્તિઃ શાશ્વતીનેતરેષામ્ ॥

કથ ૬ । ૧૩ ॥

જે પરમાત્મા નિત્યોનુનિત્ય, ચેતનોનુ ચેતન અને

(૧૯)

ચરાચર વસ્તુઓમાં એક અદ્વિતીય છે. તેજ સર્વને યથા-
યોગ્ય ફળ આપવાવાળો છે. તે બુદ્ધિમાન મનુષ્યો સર્વ
જીવાત્માનો અંતર્યામી-પરમાત્માને જ્ઞાનચક્ષુથી જુએ છે
તેઓનેજ અક્ષય શાન્તિ પ્રાપ્ત થાયછે; બીજા દોષને નહિ.

અપાણેપાદો જવનોઘ્રેહીતા પश्यत्य चक्षुः स श्रृणोत्यकर्णः ।
सवोत्ति वेद्यं न च तस्यास्ति वेत्ता तमाहुरग्न्यं पुरुषंमहान्तम् ॥

શ્વેતા૦ ૩ । ૧૯ ॥

અર્થ:-પરમશ્વર નિરાકાર છે પરંતુ તેમાં સર્વશક્તિ
છે તેને હાથપગ નથી પણ તેનામાં શક્તિ એવી છે કે
સર્વ ચરાચરને પકડી ઢકાણે રાખે છે, નેત્ર નથી. પરંતુ
ચરાચરને સર્વ કાળમાં જોઈ રહ્યા છે, કાન નથી જતાં
ચરાચરની વાતો સાંભળે છે, તે સૌને જાણેછે પણ તેને
કોઈ જાણતું નથી કે તે કેટલો મોટો છે, કેવો છે અને
કેટલું સામર્થ્ય ધરાવેછે. તે પરમાત્માને જ્ઞાતી, બુદ્ધ્ય-પૂર્ણ
પુરુષ અને મહાન-સૂનાતન કહેછે.

सहोवा चैतद्वै तदक्षरं गार्गि ब्राह्मण अभिवदन्त्य स्थूल मन-
ण्ववद्भस्वमदीर्घमज्जहितमस्नेहमच्छायमतमोऽवाय्वनाकाशमस-
ङ्गमरसमगन्धम चक्षुष्कमश्रुत्रमवागमनीऽतेजस्कमप्राणमुख-

(૨૦)

મમાત્ર મનન્તરમવાહ્યં ન તદભ્રાતિકચ્ચિન ન તદભ્રાતિ
કચ્ચન ॥

બૃહ ૨. ૮. ૮ ॥

અર્થ — માણવરકચે કશું—હું માર્ગી જેનું આશ્વાસુ
લોક વર્ણન કરેછે તે અવિનાશી પુરુષ છે તે ગ્ર્યુક્ત નથી,
અશ્વ નથી, હસ્ત નથી, દીર્ઘ નથી, ચીકણો નથી, અ-
ન્ધકાર નથી, વાયુ નથી, આકાશ નથી, તેમા લીસાપણું
નથી, સ્વાદ નથી, ગન્ધ નથી; તેને આંખ નથી, કાન
નથી, વાણી નથી. મન નથી, તેજ નથી, પ્રાણ નથી,
મુખ નથી, કે માપ નથી. તે અદર નથી, બહાર નથી,
તે કાંઈ ખાતો નથી, તેને કંઈ ખાતું નથી, મતલબ કે
જડ તથા જીવના ગુણથી તે અતિત-પર છે.

एतस्य वा अंतरस्य प्रशासने गार्गे

सूर्याचन्द्रमसौ विधृतौ तिष्ठत ।

एतस्य वा०

यवा पृथिव्यौ विधृते तिष्ठतः ।

एतस्य वा०

निमेषामुहूर्त्ता अहो रात्राण्यर्द्धमासा-

मासा ऋतवः सवत्सरा इति विधृतास्तिष्ठन्ति ।

एतस्य वा०

(૨૧)

પ્રાચ્યોઽન્યા નયઃ સ્વન્દન્તેષ્વેતેભ્યઃ ધર્વતૌયઃ

પ્રતીચ્યોઽન્યાયાં યાજ્ઞ દશમન્યેતિ ॥

બૃહદારણ્યકે ૫ । ૮ । ૧ ॥

અર્થ—હુ ગાર્ગી ! તે અવિનાશી પુરૂષના સાસનથી
જ સૂર્ય ચન્દ્ર વગેરે સ્થિત છે.

દુલોક અને પૃથ્વીલોક સ્થિત છે.

નિમેષ, મુહૂર્ત, દિનરાત, પક્ષ, માસ, ઋતુ, સંવત્સર
સ્થિત છે.

અનેક પૂર્વવાહિની અને પશ્ચિમ વાહિની નદીઓ શ્વેત
ધર્વતોથી નીકળી વહ્યાં કરેછે.

યઃ પૃથિવ્યાં તિષ્ઠન્ પૃથિવ્યા અન્તરોયં પૃથિવી ન વેદ યસ્ય
પૃથિવી શરીરંયઃ પૃથિવી મન્તરોયમ યત્યેષ ત આત્માઽન્ત
ર્યામ્યમૃતઃ ॥

બૃહ૦ ૪ । ૭ । ॥

અર્થ—જે પૃથ્વીમાં રહીને પૃથ્વીથી પૃથક છે તે
પૃથ્વી જાણતી નથી. પૃથ્વી જેટલું શરીર છે, તે અન્તરવર્તી
છે. પૃથ્વીને નિયમમાં રાખે છે તે અમૃત સ્વરૂપ પરમાત્મા
તારો પણ અન્તર્યામી છે.

તેજ પ્રમાણે જે જ્વળ, અગ્નિ, અન્તરીક્ષ વાયુ,
દુલોક, આદિત્ય, ઋષા, ચન્દ્ર, તારા, આકાશ, અન્ધકાર,
તેજ અને સર્વ ભૂતમાં સ્થિત હોય સર્વથી નિગળા છે તેને

(૨૨)

આ બધાં જાણતાં નથી પણ એ બધાંને ને જાણે છે. ને સર્વનો અન્તરવર્તી અને નિયામક છે તે અમૃતરૂપ પરમાત્મા તારો પણ અન્તર્યામી છે.

यं आत्मनितिष्ठन्नात्मनोन्तरोयमात्मा न वेद यस्यात्मा शरीरम् । आत्मनोन्तरो यमयति सत आत्मान्तर्याम्यमृतः॥
बृहदारण्यके ॥

અર્થ:—ને પરમાત્મા જીવાત્મામાં સ્થિત છે. છતાં જીવાત્માથી બિન્ન છે જેને મૂઠ જીવાત્મા જાણતો નથી કે તે પરમાત્મા મારામાં વ્યાપક છે. જીવાત્મા શરીર છે, અર્થાત્ નેમ શરીરમાં જીવ રહે છે તેમ તે જીવમાં પરમાત્મા વ્યાપક છે. જીવાત્માથી બિન્ન રહી જીવના કર્મોનો સાક્ષી હોય તેનાં ફળ આપી નિયમમાં રાખે છે તે અવિનાશી, અમૃતરૂપ પરમાત્મા તારો પણ અન્તર્યામી છે. અર્થાત્ તારામાં પણ વ્યાપક છે.

ततःपञ्चज्ञ परं बृहन्तं यथा निकाशं सर्व मूलेषु गूढम् ।
विश्वस्यै क परिनेष्टितारमीशं तं ज्ञात्वाऽमृता भवन्ति ॥

શ્વેતા૦ । ૬ ॥

અર્થ:—તે સૃષ્ટિથી પણ પાર-ગઢત જ્ઞાન-પરમાત્મા ને દેશ જીવ-શરીરમાં સુપ્તરૂપે વર્તમાન છે ને એક

(૨૩)

પોને આખા વિશ્વમાં વ્યાપક છે તેને બાહ્યવાધી માણસ
અમૃત થાય છે—મોક્ષ મેળવે છે.

તતો યદુત્તરતં તદરૂપમનામય મપતદ્વિદુરમૃતાસ્તે ભવ-
ન્યયેતરે દુઃસ્વમેવાપિયન્તિ ॥ શ્લોક ૩૧ ૧૦ ॥

અર્થ—તે આ બગતથી ઉત્તરતર છે તે પરમેશ્વર
અરૂપ અને અનામય છે તેનું જ્ઞાન ને મેળવે છે તેજ
મુક્ત થાય છે. અને અજ્ઞાની, બધા સુખપ્રજ્ઞક દુઃખનેજ
પ્રાપ્ત થાય છે.

મહાન્ પ્રભુર્વે પુરુષઃ સત્ત્વસ્યૈષ પ્રવર્તકઃ ।

સુનિર્મલામિમાં પ્રાપ્તિ મીશાનો જ્યોતિરવ્યયઃ ॥

શ્લોક ૩૧ ૧૨ ॥

અર્થ—તે પરિપૂર્ણ, મહાન્, પ્રભુ છે તથા સુનિર્મલ
પરમપદ—મોક્ષની પ્રાપ્તિનો નિમિત્ત, ધર્મનો પ્રવર્તક છે.
જ્ઞાન, પ્રકાશમય તથા અવ્યય છે.

સર્વેન્દ્રિય ગુણાશ્ચ સર્વેન્દ્રિય વિવર્જિતમ્ ।

સર્વસ્ય પ્રભુમીશાન સર્વસ્ય કારણં કૃત્ ॥ શ્લોક ૩૧ ૧૩ ॥

અર્થ—સર્વ ઇન્દ્રિયોના યુક્તોનો પ્રકાશ કરવાવાળો
છે છતાં સર્વ ઇન્દ્રિયોથી વિવર્જિત છે, સર્વનો પ્રભુ છે
તથા જ્ઞાન છે. સર્વનું મહાન્ કારણ છે.

પ્રકોવશ્ચી સર્વ મતાન્તરગત્યા એકં રૂપં બહુવાયઃ કયોતિ ।

(૨૪)

તમાત્મસ્ય યેડનુક્ત્યંતે ધીરાસ્તેષાં સુખં શાશ્વતન્નેતરેષામ્ ॥

॥ કઠ ૬ । ૧૨ ॥

અર્થ --એક સર્વને વશ રાખવાવાળો, સર્વ ભૂતોનો અન્તરાત્મા એક પ્રકૃતિના અનેક રૂપ પદાર્થ બનાવવાવાળો છે તેને જે ધીર પુરુષો જીવમાં વ્યાપક રહેલા બાજુ તેનેજ અક્ષય સુખ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે અન્યને નહીંજ.

યત્તદદૃશ્યમપ્રાહ્યમગોત્રમવર્ણમચક્ષુઃ શ્રોત્રં તદપાણિપદં ।
નિત્યવિભુસર્વગતંસુસૂક્ષ્મંતદવ્યયંયજ્ઞૂતયોર્નિપરિપશ્યન્તિધીરાઃ॥

મુળક ૩૦ ૧ । ૬ ॥

અર્થ.—જે અદૃશ્ય છે; અપ્રાહ્ય છે; વંશ અર્થાત્ ગોત્રરહિત છે; વર્ણરહિત, ચક્ષુરહિત, શ્રોત્રરહિત, હાથપગ રહિત છે; નિત્ય, વિભુ, સર્વ વ્યાપી, અતિશય સૂક્ષ્મ, અવ્યય છે. તેનેજ ધીરપુરુષો પ્રાહ્યમાત્રનો આધારરૂપ જુએ છે—માને છે.

તમીશ્વરાણામ્ પરમં મહેશ્વરં તંદેવતાનાંપરસ્પૃશ્ય દૈવતમ્ ।

પર્તિપતીનાં પરમં પરસ્તાત્ વિદામદ્દેહં ભુવનેશમીદયમ્ ॥

શ્વેતા ૦ ૬ । ૭ ॥

અર્થ:—તે પરમાત્મા પ્રભુઓનો પ્રભુ છે, દેવતાઓનો પરમદેવતા અને સ્વામીઓનો પરમસ્વામી અને ભુવનોનો આલિંગ, ઉપમોત્તમ સ્તુતિને યોગ્ય છે તેને બાજુ.

(૨૫)

સર્વેવેદાયત્પદમા મનન્તિ તપાંસિસર્વાણિચયદ્વદન્તિ ।

યદિચ્છન્તો બ્રહ્મચર્યઞ્ચાવન્ટઞ્ચેપદસંગ્રહેણ બ્રહ્માભ્યોમિત્યેતત્ ॥

કઠ ૨ । ૧૬ ॥

અર્થ:—અધા વેદો જે ગતિનું કીર્તન કરેછે, અધા
તપો જેનું વર્ણન કરેછે; જેની ઇચ્છા રાખીને લોકો અહ-
ચર્ય ધારણ કરેછે તે પરમપદ ઓમ પરમાત્માની ઉપાસનાછે.
અળોરેણીયાન્ મહતોમહીયાનાત્મસ્થ જન્તોર્નિહિતો ગુહાયામ્ ॥
તમક્રતુઃ પશ્યતિવીતશોકોઘાતુઃ પ્રસાદાન્મહિમાનમાત્મનઃ ॥

કઠ ૦ ૨ । ૨૦ ॥

અર્થ:—તે નાનામાં નાનો, મોટામાંમોટો, જીવના
અંત કરણમાં અન્તર્યામી રૂપે વ્યાપ રહેલો છે, તે પરમા-
ત્માના મહિમાને તેજ પરમકૃપાળુ પરમાત્માની પૂર્ણકૃપાથી
ગ્રાહકરહિત મહાત્માલોકો જુએ છે—જાણે છે.

અશરીર શરીરેષ્વ નૃસ્તેષ્વાવસ્થિતમ્ ।

મહાન્તમ્બિમુખાત્માન મત્વાધીરોન શેન્વતિ ॥ કઠ ૨ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ અનવસ્થ શરીરથી અશરીર—શરીરરહિત
સર્વ યાપક મહાન્ પરમાત્માને જાણી બુદ્ધિમાન્ મહાત્માઓ
શોક કરતા નથી.

(૨૬)

एकं सर्वेषु भूतेषु गूढात्मा न प्रकाशते । दृश्यते त्वग्रया
बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्म दर्शिभिः ३ । १२ ॥

અર્થ — તે પરમાત્મા મર્વ બૂતો-પ્રાણી માત્રમા છુપે।
સાવાળી પ્રકાશિત થતો નથી પરંતુ સૂક્ષ્મદર્શી મનુષ્યો।
એકાન્ત થઈ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિદ્વારા તેને જુએ છે.

नमेन्द्रशेतिष्ठति रूपमस्य, नचक्षुषापश्यति कश्चनैनम् ।
हृदामनीषा मनसाभिकृष्योयएतद्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥*

કઠ૦ ૬ । ૧ ॥

અર્થ — જોવામાં આવતી કોઈ વસ્તુમાં તેનું રૂપ
જણાતું નથી તેમ તને આંખથી કોઈ જોઈ શકતું નથી
હૃદયની ભક્તિ, બુદ્ધિ અને મનના સંયોગથી તેને જે
જાણે છે તે અમૃત થાય છે-માક્ષ મેળવે છે.

*दिव्यो ह्य नूतः पुरुष सर्वास्माभ्यन्तरोद्भवः । अप्राणो ह्यमनाः
शुभ्रोदयक्षगत्परतः परः ॥ मुण्डक १ । २ ॥

અર્થ : -તે મૂર્તિરહિત દિવ્યપુરુષ છે, તે અદ્વાર અને
અંદર પણ વ્યાપક છે, અજન્મા છે, પ્રાણ અને મનરહિત
છે, શુદ્ધ, અવિનાશી અને પ્રકૃતિથી પણ પર-વિલક્ષણ છે.
વેદાહમેત મજરં પુરાણ સર્વાત્માન સર્વગત વિભુત્વાત્ ।

જન્મ નિરોધ પ્રવદન્તિ યસ્ય, બ્રહ્મવાદિનો ડમિત્તદન્તિ
નિત્યમ્ ॥ શ્વેતા૦ ૩ । ૨૧ ॥

અર્થ: - હુ એ અજર, સનાતન, પરિપૂર્ણને બાણુંડું.
તે વિષુ હોવાથી સર્વ જીવાત્માઓમાં સર્વ વ્યાપક છે તેને
જન્મરહિત કહેછે અને વેદ બાણવાવાળા પુરુષો જેનું ક-
મેશ વધુન કરેછે

નૈન મૂર્ધ્ન તિર્યચ્ચ ન મધ્યે પરિજગ્રભત્ । ન તસ્ય
પ્રતિમા ડસ્તિ યસ્યનામ મહદ્દશઃ શ્વેતા૦ ૪ । ૧૯ ॥

અર્થ: - તેને કોઈ ઉપર, નીચે, દિશાઓમાં કે મ-
ધ્યમાં પકડી શકતો નથી. તેની મૂર્તિ-પ્રતિમા, તોલ,
માનતા નથી કેમકે તેનું નામ મહદ્દશઃ (સર્વશક્તિમાન છે.)
અવ્યક્તાનુ પર પુરુષો વ્યાપકો ડલિદ્દેવજા યજ્ઞાત્વામુજ્યતે
જન્તુરંમૃત્યુચ્ચ ગચ્છન્તિ ॥ ઋ૦ અ૦ ૨-વ૦ -મં, ૮

અર્થ - પ્રકૃતિથી પર-વિલક્ષણ પરિપૂર્ણ પરમાત્મા
છે તે સર્વવ્યાપક છે તેની મૂર્તિ નથી કે કોઈ તેને બેઈ
શકે, તેને બાણવાથીજ જીવ મોક્ષ મેળવેછે

ક્લેશકર્મ વિપાકાશૈરપરા મૃષ્ટ. પુરુષ વિશેષ ईશ્વર ॥
યોગસૂત્ર ॥

અર્થ. - જે અવિદ્યાદિ કલેશરહિત તેમજ કુશળ,

અક્રુશળ અર્થાત્ દુઃખ, પક્ષપાત, હઠ ધર્મ આદિ દુશુણો અને ફળદાયક કર્મોની વાસનાથી રહિત છે. તે સર્વ જીવોથી ઉત્તમ સર્વમાં વ્યાપક એવો પરમાત્મા છે.

॥ સંસ્કૃત અન્ય પુસ્તકોનાં પ્રમાણ ॥

यस्यात्म बुद्धिः कुणपे त्रिधातुके, स्वधीः कलत्रादिषु भौम्यं
इज्यधी । यत्तीर्थं बुद्धि सलिलेहि कर्हिचित् जनेषु भिज्ञेषु
सएत्र गोखरः ॥भागवत ॥

અર્થ:—જે ધાતુ આદિ પાર્થિવ (જડવસ્તુ)ના આત્મ બુદ્ધિ કરેછે અને નદીનાળા, પહાડ, મકાન આદિમાં તીર્થ બુદ્ધિ કરેછે તથા સ્ત્રી, પુત્ર આદિમાં મમતાબુદ્ધિ ગળેછે. તે આદમી ગધેડો અથવા આખલો છે.

मृच्छिला धातुर्दावादि मूर्त्ताविश्वर बुच्या । क्लिश्यन्ति तपसा
मूढा परां शान्तिं न यान्ति ते ॥ 'महाभारत ॥

અર્થ:—જે મનુષ્યો પરમાત્મા, નિરાકાર, સર્વવ્યાપી ન્યાયકારીની ધાતુ, પત્થર, લોહ, પિત્તળ, ચાંદી, સોનું આદિ વસ્તુઓની મૂર્તિ જતાવેછે તેઓ અજ્ઞાની અને પાપી છે એવા મૂઢાને કદો પણ મોક્ષ મળતો નથી.

(૨૯)

તીર્થેષુ પશુયજ્ઞેષુ કાષ્ટ પાપાણ મૃષ્મયે । પ્રતિમાદૌ મનોયેષાં
તે નરાઃ મૂઢ ચેતસાઃ ॥ મહાભારત ॥

અર્થ:—તીર્થે અને પશુહિંસક યજ્ઞમાં, કાષ્ટ પાપાણ્ય
મૃતિકાની પ્રતિમાઓમાં જેમનું મન છે તે મનુષ્યો મૂર્ખ
ચિત્તવાળા છે.

યદેકં નિષ્ફલં બ્રહ્મ, વ્યોમાતીતં નિરજ્ઞનમ્ । અપ્રતર્ક્યમ
વિજ્ઞેયં, વિનાશો સત્યવરજિતમ્ ॥ બ્રહ્માણ્ડ પુરાણ અ૦ ૧॥

અર્થ:—જે એક છે અર્થાત્ તેના સમાન બીજો
કોઈ નથી નિરાકાર છે તેજ બ્રહ્મ છે. આકાશદિક ૨૪
તત્વોથી અલગ અને શુદ્ધ સ્વયંપ્રકાશમાન અને જન્મ
રહિત છે.

કૈવલ્યં કેવલં શાન્ત શુદ્ધમત્યન્ત નિર્મલં । કારણં યોગ
નિર્મુક્ત હેતુ સાધન કૌર્જેજતં ॥ બ્રહ્માણ્ડ પુરાણ ॥

અર્થ —તે મુક્તસ્વરૂપ, જ્ઞાન્તિ, શુદ્ધ, અત્યંત નિ-
ર્મળ છે. જેણે આખો સંસાર પેદા કરીધો છે તે કોઈ
વસ્તુથી મળેલો (મિશ્ર) નથી અને પોતાના કામમાં કોઈ
બાળની સહાયતા લેતો નથી.

નિર્મલં તં વિજાનીયત્, ષડ્મિરહિતં શિવમ્ । પ્રમાશૂન્યં
મનઃ શૂન્યં બુદ્ધિ શૂન્યં નિરામયમ્ ॥ બ્રહ્માણ્ડ પુ૦ ॥

અર્થ:—તે નિર્મળ પરમાત્માને કામ, ક્રોધ, લોભ,

(૩૦)

મોહ, માન, મત્સર અથવા જન્માદિ છ વસ્તુઓથી અ-
લગ, કસ્યાઈદાતા જાણુવો જોઈએ. તે પરમાત્મા જરૂરી
પેઠે અમકતો નથી. મનુષ્યની પેઠે મન, બુદ્ધિને વશ નથી
પરંતુ એમનો માલીક છે. રાગ અને પીડારહિત છે

મનઃસ્થ મનો મધ્યસ્થ મનઃસ્થ મનો વર્જિતઃ । મનસા મન
આલોક્ય સ્વયં સિદ્ધ્યન્તિ યોગિનઃ ॥ બ્રહ્માન્ડ પુ૦ ॥

અર્થઃ—મનમાં વાસ કરવાવાળો અને મનની ક-
તિઓને જાણવાવાળો અને તેમ છતાં પોતે મન નથી
રાખતો એવા પરમાત્માને યોગીલોક મનમાં વિચાર કરી
મુક્તિ મેળવેછે.

ઉર્ધ્વ પૂર્ણ મધઃ પૂર્ણ મધઃ પૂર્ણપદાત્મકમ્ । સર્વ પૂર્ણં સ
આત્મેતિ સમાધિસ્થસ્ય લક્ષણમ્ ॥ ઉત્તરગીતા ॥

અર્થઃ—(કૃષ્ણજી કહેછે કે) જે ઉપર, નીચે અને
મધ્યમાં સર્વત્ર પૂર્ણ છે તેજ પરમાત્મા છે અને જે એવા
પરમાત્માનુ ધ્યાન કરેછે તેજ સમાધિસ્થ યોગી કહેવાયછે.

તીર્થાનિતોય રૂપાણિ દેવાન્પાષાણ ગૃન્મયાન્ । યોગિનો ન
પ્રપદન્તે આત્મધ્યાન પરાયણાઃ ॥ ઉત્તરગીતા ૩૦૩

અર્થઃ—તીર્થ સર્વ જળ છે, દેવતા સર્વ પથર કે

